

STUDIA
NAD SZTUKĄ
RENESANSU
I BAROKU
TOM VII

Fundator i dzieło w sztuce nowożytnej
Część 2

Redakcja
JERZY LILEYKO
IRENA ROLSKA-BORUCH

LUBLIN
TOWARZYSTWO NAUKOWE
KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO
JANA PAWŁA II

Towarzystwo Naukowe
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
Jana Pawła II

Prace Wydziału Historyczno-Filologicznego

126

ISTNIEJE OD ROKU 1934

Recenzenci

Dr hab. Waldemar Deluga, prof. UKSW
Dr hab. Jan Wiktor Sienkiewicz, prof. KUL

Redaktor książki
Barbara Grodzieńska

Projekt okładki
Zofia Kopel-Szulc

Skład komputerowy
Joanna Żuk

Opracowanie ilustracji
Sebastian Zonik

Wydanie publikacji dofinansowane
przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

© Copyright by Towarzystwo Naukowe KUL 2006

ISBN 83-7306-312-9

TOWARZYSTWO NAUKOWE
KATOLICKIEGO UNIwersYTETU LUBELSKIEGO
JANA PAWŁA II

ul. Gliniana 21, 20-616 Lublin 1, skr. poczt. 123
tel. 0 81 525 01 93, tel./fax 0 81 524 31 77
e-mail: tnkul@kul.lublin.pl <http://tn.kul.lublin.pl>
Dział Marketingu i Kolportażu tel. 0 81 524 51 71

Drukarnia „Tekst” s.j., ul. Wspólna 19, 20-344 Lublin

RENEZANSOWE FUNDACJE BRANICKICH: W KRĘGU DZIAŁALNOŚCI WARSZTATÓW PIŃCZOWSKICH

W drugiej połowie XVI i na początku XVII stulecia Braniccycy herbu Gryf należeli do grona średniozamożnej szlachty. Członkowie rodu pełnili różne funkcje ziemskie i dworskie¹. Karierom urzędniczym towarzyszył wzrost zamożności. Status społeczny powoli rósł, a wraz z nim aspiracje. Choć znaczny awans społeczny i majątkowy miał dopiero nadejść w kolejnych dekadach XVII wieku, to przełom XVI i XVII okazał się niezwykle ważny. Z inicjatywy Branickich powstało wtedy wiele realizacji na polu sztuki. Pierwszoplanową rolę odegrał tutaj starosta niepołomicki Jan Branicki, który zlecał m.in. prace budowlane i kamieniarsko-rzeźbiarskie. Zabytki tej grupy, choć zróżnicowane poziomem artystycznym, stworzyły zwarty pod względem stylistycznym zespół i stanowią najbardziej charakterystyczny przejaw działalności fundacyjnej Branickich w omawianym okresie².

Dotychczasowe publikacje, które omawiały dzieła sztuki powstałe na zamówienie tej rodziny na przełomie XVI i XVII wieku, koncentrowały się

¹ Por. *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J.* Powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza, t. II, Lipsk 1839, s. 278-280; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. II, Warszawa 1900, s. 103; T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 33-35; *Urzednicy wojewodztwa krakowskiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1990, s. 46, 65-66, 181.

² Braniccycy fundowali także przedmioty rzemiosła artystycznego. Na sprzęty i wyposażenie kościoła parafialnego w Niepołomicach składały się m.in. zachowane lub znane tylko z dokumentów: rzeźbiona i intarsjowana ławka z herbami Jana Branickiego i jego żony Anny z Myszkowskich (Gryf i Jastrzębiec), monstrancja z napisem fundacyjnym: „Johannes a Rusca Branicki, venator Crac. capitán. Nepolomícen. anno 1599 fieri fecit, oretur pro eo”, relikwiarze i srebrny krzyż na relikwie z herbem Gryf, szaty liturgiczne z herbami Branickich i Myszkowskich. Por. K. Sinko-Popielowa, *Kościół w Niepołomicach*, „Rocznik Krakowski” 30 (1938), s. 90-94. Udział zatem w fundowaniu sprzętów dla kościoła w Niepołomicach miała także Anna Branicka. Nagrobek Kaspra Branickiego był natomiast wspólną fundacją Jana i jego brata Stanisława. Stanisław Branicki podejmował szerokie prace budowlane w Chęcinach. Por. J. Łoziński, *Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520-1620*, Warszawa 1973, s. 178-181.

głównie na problemach artystycznych. Rozważano przede wszystkim problem autorstwa i formy na podstawie analizy stylistyczno-porównawczej³. Jednak temat nie został wyczerpany. Coraz wyższa pozycja społeczna i finansowa rodziny wpłynęła przecież na poziom, skalę i charakter podejmowanych fundacji. Najważniejsze inicjatywy artystyczne zbiegły się bowiem w czasie z pozyskiwaniem stanowisk, urzędów i dóbr ziemskich, co zwiększało potrzeby i określało stosunek zleceniodawców do sztuki.

W 1566 r. synowie Mikołaja Branickiego – Stanisław i Grzegorz (ur. ok. 1534 r.) spisali podział spadku po ojcu. Majątek składał się z Ruszczy, która przypadła Stanisławowi, oraz Branic, które wziął w posiadanie Grzegorz. Stanisław prawdopodobnie nie zdążył objąć żadnych urzędów. Inaczej młodszy brat, którego kariera była przez następne dziesięciolecia ściśle związana z dworem królewskim⁴. Za Zygmunta Augusta w 1563 r. Grzegorz objął

³ W. Łuszczkiewicz zajął się dwukrotnie fundacjami Branickich: opisał kaplicę z pomnikiem nagrobnym oraz ławkę z herbami Gryf i Jastrzębiec (*Sprawozdanie z wycieczki naukowej w lecie 1891 r.*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 5(1896), s. 117-118), analizował także bramkę cmentarną przy kościele w Niepołomicach (*Bramka cmentarna w Niepołomicach*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 5(1896), s. XXIII-XXV). K. Sinko w monografii Santi Gucciego omówiła kaplicę oraz dwór w Branicach (*Santi Gucci Fiorentino i jego szkoła*, Kraków 1933, s. 11-15, 31-35, 42), natomiast w innej pracy szerzej scharakteryzowała mauzoleum Branickich i wyposażenie kościoła fundowane przez Jana Branickiego oraz jego żonę (Sinko - Popielowa, dz. cyt., s. 85-94). Na temat dworu Branickich pisał S. Świszczowski (*Lamus w Branicach*, „Biuletyn Historii Sztuki” 17 (1955), nr 2, s. 280-281). B. Fischingerowa stworzyła na potrzeby PKZ dokumentację kaplicy Branickich (*Kaplica Branickich przy kościele parafialnym w Niepołomicach. Dokumentacja naukowa*, Kraków 1961, mps PPKZ Oddział Kraków). Prace A. Fischingera (*Santi Gucci. Architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969, s. 70-72) oraz N. Miks (*Ośrodek kamieniarski w Pińczowie w okresie renesansu*, mps IHKM PAN, Warszawa 1968, s. 87-91) skoncentrowały się przede wszystkim na kaplicy w Niepołomicach i dworze w Branicach. J. Z. Łoziński (dz. cyt., s. 138-141) omówił kaplicę niepołomiczką pod kątem architektury, dekoracji rzeźbiarskiej, malarskiej i treści ideowych. Luźne uwagi na temat dworu w Branicach, kaplicy w Niepołomicach i nagrobka Kaspra Branickiego wypowiedzieli T. Chrzanowski i M. Kornecki (*Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1982, s. 218-220, 222, 258, 260-260). Analizę kaplicy Branickich przeprowadziła również H. Kozakiewiczowa, koncentrując się na problemach formalnych (*Rzeźba XVI wieku w Polsce*, Warszawa 1984, s. 163-164). M. Kozera zajął się nieco szerzej działalnością Branickich jako administratorów niepołomiczkiego zamku, fundatorów kaplicy i dobrodziejów kościoła (*Kościół parafialny i zamek królewski w Niepołomicach. Dzieje znane i nieznanne, 1340-1990*, Kraków 1994, s. 43-46). Na temat nagrobka Kaspra Branickiego pisał W. Szczebak (*Przewodnik po bazylice katedralnej w Tarnowie*, Tarnów 1996, s. 67-68).

⁴ Zielińska, dz. cyt., s. 34; *Urzednicy województwa krakowskiego*, s. 65; K. Chłapowski, *Starostowie w Małopolsce 1565-1668*, w: *Spółeczeństwo staropolskie*, t. IV, red. A. Izodarczyk, A. Wyczański, Warszawa 1986, s. 126.

pierwsze urzędy: łowczego krakowskiego i starosty niepołomickiego⁵. Obie funkcje pełnił nadal za panowania Stefana Batorego. Dopiero po ponad dwudziestu latach zrzekł się ich na rzecz najstarszego syna Jana. W 1585 r. uzyskał na to zgodę króla, a cesja nastąpiła na początku roku 1586⁶. Cztery lata później następca Stefana Batorego Zygmunt III mianował Grzegorza Branickiego burgrabią krakowskim⁷. Urząd ten należał do jednego z najbardziej dochodowych, stanowił więc doskonałe uwieńczenie jego kariery. Król wedle własnego uznania wyznaczał burgrabiów, uważał więc Branickiego za osobę zaufaną i zasłużoną. Burgrabiowie ponadto musieli stale przebywać w Krakowie⁸. Ostatnie lata życia Grzegorz (zmarł w 1595 r.) spędził w otoczeniu Zygmunta III. Można sądzić, że skutecznie zabiegał o względy trzech kolejnych władców i zdobył ich zaufanie, czym utorował swoim synom drogę do kariery.

Jan Branicki, najstarszy syn Grzegorza (ok. 1568-1611), pobierał nauki razem z bratem Stanisławem w Akademii Krakowskiej. Obu wpisano do grona żaków w 1580 r.⁹ Niedługo potem Jan został dworzaninem oraz sekretarzem królewskim¹⁰, co wydaje się naturalnym skutkiem kontaktów ojca z dworem. Wcześniej zdobył pierwsze szczeble w hierarchii dworskiej. Dzięki zapobiegliwości ojca objął w wieku 17 lat funkcję łowczego krakowskiego i starosty niepołomickiego. Małżeństwo z Anną z Myszkowskich zawarte

⁵ Starostwo niepołomickie i urząd łowczego krakowskiego były od końca XV wieku zwyczajowo łączone ze sobą. Niepołomice leżały niedaleko stolicy, a pobliskie lasy były terenem królewskich polowań. Por. J. K u r t y k a, *Problem identyczności urzędów ziemskich krakowskich i nadwornych w wiekach XIV-XVI*, w: *Urzędy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych: materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu, listopad 1993*, red. A. Gąsiorowski, R. Skowron, Kraków 1996, s. 51-52.

⁶ *Urzednicy województwa krakowskiego*, s. 46, 65; B o n i e c k i, dz. cyt., s. 103; Z i e l i Ń s k a, dz. cyt., s. 34; S. K a z u s e k, *Kasztelanowie żarnowscy w XVII wieku. Analiza porównawcza kasztelanów żarnowskich na tle wybranych kasztelanii mniejszych*, „Rocznik Świętokrzyski”. Seria A – Nauki Humanistyczne 27 (2002), s. 6.

⁷ *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, s. 278; B o n i e c k i, dz. cyt., s. 103; Z i e l i Ń s k a, dz. cyt., s. 34; *Urzednicy województwa krakowskiego*, s. 181.

⁸ W. B u k o w s k i, *Burgrabstwo krakowskie do połowy XVI wieku*, w: *Urzędy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych*, s. 156 nn. Por. także: *Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII-XV wieku*. Spisy, opr. W. Bukowski, Kórnik 1999, s. 1-20.

⁹ I. K a n i e w s k a, R. Ż e l e w s k i, W. U r b a n, *Z dziejów młodzieży Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie Renesansu*, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 166; K a z u s e k, dz. cyt., s. 6.

¹⁰ Funkcję sekretarza wymienia publikacja: *Urzednicy województwa krakowskiego*, s. 65.

w 1590 r. miało równie duże znaczenie¹¹. Anna pochodziła z bogatego rodu, którego pozycja była znacznie wyższa od statusu rodziny jej męża. Bracia Anny – Zygmunt i Piotr – zostali adoptowani około 1597 r. do rodu Gonzagów. Niedługo potem Zygmunt otrzymał od papieża Klemensa VIII przywilej, na mocy którego miał wraz z braćmi Piotrem i Aleksandrem prawo do używania tytułu margrabiów na Mirowie. Z kolei w 1601 r. uzyskał zgodę sejmu na założenie ordynacji. To krótkie zestawienie wymownie obrazuje dynamiczny awans społeczny Myszkowskich. Skromniej prezentuje się dalsza kariera Jana Branickiego. W 1600 r. otrzymał kasztelaninę żarnowską, co wiązało się z wejściem w krąg senatorów drażkowych. Miejsca w senacie należnego dla tego kasztelana nie zajął, gdyż objął w 1603 r. kasztelaninę biecką będącą zwieńczeniem jego drogi politycznej¹². Rok później został również starostą krzeszowskim¹³. Godne odnotowania jest także to, że urzędy starosty niepołomickiego i łowczego piastował do końca życia¹⁴. Branicki, podobnie jak Zygmunt Myszkowski, znalazł się w stronnictwie Zygmunta III¹⁵. Był zaufanym króla, dzięki czemu został wprowadzony do senatu. W imieniu monarchy posłował do Wiednia celem sprowadzenia arcyksiężniczki Konstancji, drugiej żony Zygmunta III. Musiał być też zdeklarowanym katolikiem i osobą nieprzeciętną, skoro Niesiecki mówi o nim: „Wielkiego dowcipu i umiejętności Pan, których talentów z żarliwości ku wierze katolickiej, najwięcej zażywał na prywatne z dyssydentami dysputy...”¹⁶.

Stanisław Branicki (ur. ok. 1574 – zm. 1620) już jako młody człowiek rozpoczął karierę, obejmując w 1596 r. funkcję rotmistrza królewskiego, a w 1606 miecznika koronnego. Był ponadto w latach 1602-1615 starostą chęcińskim, a od roku 1611 do 1620 starostą lelowskim¹⁷. W 1605 r. objął dzierżawę ceł koronnych, co wiązało się z poważnymi zyskami¹⁸. Podobnie

¹¹ Jako pierwsza wskazała na znaczenie tego małżeństwa: S i n k o, dz. cyt., s. 15-53.

¹² K a z u s e k, dz. cyt., s. 6; *Urzędnicy województwa krakowskiego*, s. 46, 65-66.

¹³ B o n i e c k i, dz. cyt., s. 103; C h ł a p o w s k i, dz. cyt., s. 123.

¹⁴ K a z u s e k, dz. cyt., s. 6.

¹⁵ W. S o k o ł o w s k i, *Politycy schyłku Złotego Wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574-1605*, Warszawa 1997, s. 138.

¹⁶ *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, s. 280.

¹⁷ C h ł a p o w s k i, dz. cyt., s. 121, 124.

¹⁸ B o n i e c k i, dz. cyt., s. 103 (autor podaje, że Stanisław został miecznikiem w 1605 r.); *Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy*, opr. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1992, s. 90, 159; *Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, opr. i red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, s. 31, 171; Z i e l i Ń s k a, dz. cyt., s. 34.

jak Jan, wszedł w korzystny związek małżeński, żeniąc się w 1598 r. z Heleną z Tarłów. O jego statusie majątkowym świadczy fakt odbudowy zamku chęcińskiego, którego naprawy podjął się na własny koszt (wchodziła ona w zakres obowiązków starosty). Na wyprawę moskiewską, by zacytować Kaspra Niesieckiego, wystawił dwa pułki piechoty i dwie chorągwie husarskie, których żołnierze nosili wyłócone szyszaki, przez co nazwano ich *miles aureus*¹⁹.

Najmłodszy brat Kasper (ur. ok. 1575 r.) przyjął święcenia duchowne i zaczął piąć się po szczeblach kariery kościelnej. Objął funkcję kanonika krakowskiego oraz prepozyta i oficjała tarnowskiego. Zmarł przedwcześnie w wieku 27 lat w roku 1602 w czasie epidemii²⁰.

Sprzyjające okoliczności, w jakich znalazł się ród na przełomie XVI i XVII wieku, zaowocowały realizacjami na polu sztuki, które miały podkreślać jego świetność. Główny inicjator tych działań Jan Branicki upamiętnił swoich zmarłych krewnych, zlecając wykonanie dzieł charakterystycznych dla tego czasu: kopułowej kaplicy grobowej w Niepołomicach i nagrobka przyściennego w Tarnowie (ufundowanego wspólnie z bratem Stanisławem). Zadbał także o swoją doczesną siedzibę, modernizując dwór w Branicach – swoim rodowym gnieździe.

Inspiracje dla tych artystycznych przedsięwzięć pochodziły zapewne z różnych źródeł. Za czasów Zygmunta Augusta Grzegorz Branicki doglądał budowy zamku królewskiego w Niepołomicach²¹. Nadzór dał mu sposobność do osobistego kontaktu z artystami pracującymi dla króla. Starosta niepołomicki musiał się zetknąć z Santi Guccim, który dostarczył na zamek troje odrzwi wykonanych z kamienia pińczowskiego²². Nie wiemy jednak, czy Grzegorz Branicki sam korzystał jego z usług. Nagrobek Stefana Batorego dłuta Gucciego ukończony został tuż po śmierci burgrabiego. Wystrój królewskiego mauzoleum naturalnie postawiono za wzór dla monumentu wystawianego niedługo potem w Niepołomicach. Na przełomie XVI i XVII wieku sytuacja uległa zasadniczej zmianie. Jan Branicki musiał się wtedy inspirować działalnością Myszkowskich, którzy obficie korzystali

¹⁹ *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, s. 280.

²⁰ Tamże, s. 280; B o n i e c k i, dz. cyt., s. 103; S z c z e b a k, dz. cyt., s. 67-68; Z i e l i Ń s k a, dz. cyt., s. 34.

²¹ *Księga wydatków na budowania w zamku niepołomskim w r. 1568*, opr. W. Łuszczkiewicz, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki w Polsce” 2(1884), s. 21-26.

²² S i n k o, dz. cyt., s. 15, 53; F i s c h i n g e r, dz. cyt., s. 36-37.

z dobrze funkcjonującego w Pińczowie ośrodka kamieniarsko-rzeźbiarskiego. Niepołomice jako siedziba królewska straciły już wcześniej na znaczeniu. Zygmunt August przecież nie bywał w zamku. Stefan Batory wybrał leżący bliżej Krakowa Łobzów. W 1596 r. dwór przeniósł się już z Krakowa do Warszawy.

Kaplica Branickich w Niepołomicach ma już sporo opracowań²³. Ciężar fundacji mauzoleum Grzegorza Branickiego i Katarzyny z Kotwiczów spoczął – jak to już zasygnalizowano – wyłącznie na najstarszym synu. Prace architektoniczne przypadły, jak się przyjmuje, na lata 1595-1596. Więcej czasu musiało zająć urządzenie wnętrza, skoro uroczyste poświęcenie kaplicy nastąpiło dopiero w 1599 r.

Kaplica jest typową beztamburową budowlą centralną na planie kwadratu, z kopułą na pendentywach, dobudowaną do kościoła od południa. We wnętrzu w ścianach: wschodniej, południowej i zachodniej umieszczono nisze arkadowe, zaś od północy otwór wejściowy. Podniebie kopuły jest gładkie. Całą budowlę wieńczy latarnia.

Motywy dekoracyjne zastosowane w kamieniarsce oraz kompozycja pomnika Branickich, umieszczonego naprzeciw wejścia w niszy południowej, powtarzająca schemat stall w kaplicy Stefana Batorego, noszą znamiona sztuki Santi Gucciego²⁴. Kaplicę uznano jednak za dzieło wykonane przez pomocników Florentczyka, którzy zrealizowali jego projekt obejmujący nagrobek i prawdopodobnie całą kaplicę²⁵. Argumentów odmawiających bezpośredniego wkładu mistrza dostarczył Andrzej Fischinger, który wskazał na słaby poziom rzeźb figuralnych nagrobka oraz dość przypadkowe nagromadzenie elementów jego środkowej wnęki. Badacz ten uznał, że Gucci był zbyt zaangażowany w przebudowę wawelskiej kaplicy mariackiej oraz realizację prac dla Zygmunta Myszkowskiego, by osobiście nadzorować prace w Niepołomicach. Włoch stale przebywał przecież w Pińczowie²⁶.

Do ustaleń zawartych w dotychczasowej literaturze przedmiotu warto dołączyć kilka obserwacji i wniosków. Zakres prac kamieniarsko-rzeźbiarskich w kaplicy znacznie ograniczono. Podniebie kopuły nie zostało opracowane

²³ Ł u s z c z k i e w i c z, *Sprawozdanie z wycieczki*, s. 118; S. W a r c h o l i k, *Niepołomice*, Kraków 1910, s. 43-46; S i n k o, dz. cyt., s. 11-15, 31-33; K. S i n k o - P o p i e l o w a, dz. cyt., s. 85-94; F i s c h i n g e r o w a, dz. cyt.; F i s c h i n g e r, dz. cyt., s. 70-72; Ł o z i ń s k i, dz. cyt., s. 138-141; K o z e r a, dz. cyt., s. 45.

²⁴ S i n k o, dz. cyt., s. 12; F i s c h i n g e r, dz. cyt., s. 71.

²⁵ F i s c h i n g e r, dz. cyt., s. 71-72; Ł o z i ń s k i, dz. cyt., s. 140.

²⁶ F i s c h i n g e r, dz. cyt., s. 71-72.

w sposób rzeźbiarski, jest gładkie, przygotowane dla malowideł figuralnych. Kamienny detal architektoniczny i rzeźbiarski zastosowano we wnętrzu jedynie do obramienia arkad, okien, do nagrobka i kartuszy herbowych w pendentywach. Uzupełnieniem miała być przede wszystkim iluzjonistyczna architektura i dekoracja malarska. Zrezygnowano z silnie światłocieniowego boniowania na elewacjach zewnętrznych, tak charakterystycznego np. w pałacu w Książu Wielkim, by ograniczyć się do jego malarskiej imitacji. Zminimalizowano więc wkład warsztatu kamieniarsko-rzeźbiarskiego, co mogło się wiązać z intensywną działalnością warsztatu Gucciego przy innych przedsięwzięciach.

Kłęczące figury zmarłych z brązowego marmuru wykonano prawdopodobnie później. W obramieniu figury Grzegorza widoczne są ślady ingerencji powstałe przy montażu. Płyta ze zmarłym nie zmieściła się w architektonicznej niszy. Skuto więc fragmenty lewego filara, by pomieścić bok płyty i stopy figury²⁷. Być może pierwotnie cała kompozycja rzeźbiarska była pomyślana jako stalle, a gdy właściwy pomnik nagrobny z jakiś powodów nie stanął w niszy ściany zachodniej, dostosowano ją do obecnej funkcji.

Na udział warsztatu Santi Gucciego w pracach nad kaplicą w Niepołomicach wskazują cechy stylistyczne i dobrej klasy artystycznej detal architektoniczny. Przy budowie działały jednak jeszcze inne grupy artystów. Gorszej jakości są figury Branickich. Wykonał je inny warsztat rzeźbiarski niezwiązany bezpośrednio z Santi Guccim. Raczej skromną dekorację kamieniarską uzupełniono z rozmachem malowidłami figuralnymi i imitacją architektury.

Dwór Branickich w Branicach (tzw. łamus) powstał w okresie późnego gotyku²⁸. Obecną jego formę zawdzięczamy przebudowie dokonanej przez Jana Branickiego. Jest to budowla na planie niemal kwadratowym, podpiwniczona, dwukondygnacyjna, zwieńczona attyką. Ściany zewnętrzne ozdobione są sgraffitowym boniowaniem. Główne wejście znajduje się od strony północnej i prowadzi do sieni i schodów na piętro. Na parterze i piętrze znajdują się pojedyncze pomieszczenia: na dole sala sklepiona kolebkowo, na górze nakryta drewnianym stropem. Pomieszczenie na piętrze zyskało repre-

²⁷ Podobna sytuacja nastąpiła w nagrobku kaplicy Firlejów w Bejskach. Wysłunięto hipotezę, że nagrobek Firlejów miał mieścić pierwotnie figury leżące, a dopiero później zdecydowano się na kłęczące. Por. F. S t o l o t, *Testament Tomasza Nikla (Przyczynek do dziejów pińczowskich warsztatów budowlanych i kamieniarsko-rzeźbiarskich na przełomie wieków XVI i XVII)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 32 (1970), nr 3-4, s. 234-235.

²⁸ Ś w i s z c z o w s k i, dz. cyt., s. 281.

zentacyjny charakter dzięki umieszczeniu ozdobnego kominka i portalu, na których przede wszystkim skupiła się uwaga badaczy²⁹.

Zarówno kominek, jak i portal związane na podstawie cech stylistycznych z kręgiem Santi Guccio. Stanisław Tomkowicz analizując znajdujące się na nich herby stwierdził, że wykonano je nie wcześniej niż w roku 1603, już po śmierci Florentczyka³⁰.

Kominek składa się z obramienia w formie dwu herm i belkowania oraz niearchitektonicznego zwieńczenia. Znajdują się tu dwa herby. W zwieńczeniu wykuto rozbudowany kartusz z dwoma klejnotami i czteropolowym herbem. Wokół tarczy wycięto inicjały I.D.R.B.C.Z.C.N., które odnoszą się do Jana i należy je odczytać następująco: Jan de Ruscha Branicki Castelanus Zarnoviensis Capitaneus Niepolomicensis. Kominek musiał więc powstać między rokiem 1600 a 1603. Poniżej herbu Branickiego umieszczono na belkowaniu drugi, mniejszy, pięciopolowy, bez klejnotu, za to z otwartą koroną. W polu środkowym umieszczony został herb Sulima. Rozmieszczenie herbów w pozostałych polach jest takie samo, jak na kartuszu z czteropolowym herbem Anny z Myszkowskich w północno-zachodnim pendentywie kaplicy Branickich w Niepołomicach. Herb Sulima w środkowym polu wskazuje jednak na inną konfigurację związków rodowych. Trudno bez dokładniejszych badań ustalić, do kogo się odnosi.

Zwiewczenie kominka wykonano z kamienia o nieco innym odcieniu, prawdopodobnie wydobytego z innego wyrobiska (dolna partia kominka jest kremowa, górna – szaro-kremowa). Można więc przypuszczać, że kominek wykonano w dwu etapach. Najpierw powstała dolna partia architektoniczna, później zaś fantazyjne zwieńczenie.

Portal musiał powstać później. Na umieszczonym tu herbie Gryf znajdują się inicjały I.B.C.B.S.N.: Jan Branicki Castelanus Biecki, starosta niepołomicki. Portal powstał więc po objęciu przez Jana kasztelanii bieckiej w 1603 r. Sposób umieszczenia portalu jest nietypowy. Znajduje się wewnątrz sali na górze, choć spodziewalibyśmy się, że powinien do niej raczej prowadzić. Być może więc kamieniarzę dostarczył jeden warsztat, zaś przebudową i montażem portalu i kominka zajął się inny miejscowy zespół. Andrzej Fischinger

²⁹ O „lamusie” pisali: S. T o m k o w i c z, *O Bernardzie Morando, Santi Guccim i Marcinie Koberze artystach XVI w.*, „Prace Komisji Historii Sztuki” 1922, t. 2, s. L; S i n k o, dz. cyt., s. 42; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. I, z. 6, red. J. Szablowski, opr. J. Lepiarczyk, Warszawa 1951, s. 4; F i s c h i n g e r, dz. cyt., s. 72; M i k s, dz. cyt., s. 90-91.

³⁰ T o m k o w i c z, dz. cyt., s. L.

twierdzi, że forma zewnętrzna budowli nie ma analogii wśród dzieł Gucciego, który to wniosek taką tezę by potwierdzał³¹. Dwór w Branicach zapewne przebudowywano stopniowo, bez nakreślonego z góry planu.

Nagrobek Kaspra Branickiego³², znajdujący się w katedrze tarnowskiej, ufundowany został przez Jana i Stanisława Branickich, o czym mówi inskrypcja na pomniku. Prezentuje najniższy poziom w omawianej grupie. Jego cechy stylistyczne wskazują jednak na związek z tym samym środowiskiem artystycznym, co pozostałe zabytki. Data powstania sytuuje się między rokiem 1606 (Stanisław został miecznikiem) i 1611 (umarł Jan), którą da się w przybliżeniu ustalić na podstawie inskrypcji. Realizacja nastąpiła więc co najmniej cztery lata po śmierci Kaspra, w 1602 r.

Nagrobek składa się z cokołu, architektonicznej niszy z leżącą postacią zmarłego oraz zwieńczenia z tablicą fundacyjną, herbem Gryf i personifikacjami wiary i nadziei. Zmontowany jest niedbale. Filarki obejmujące płaskorzeźbę zmarłego nieco rozsunięto, by pomieścić płytę. Ponadto został użyty cokół innego pomnika.

Wiele motywów zdobniczych zastosowanych w pomniku wywodzi się od Santi Gucciego: np. główki nad głowicami filarów, rozety, pasy roślinne na belkowaniu czy filarki jońskie. Jednocześnie pojawiają się w zwieńczeniu zwierzęce głowy wyłaniające się ze splotów roślinnych, świadczące o pewnej ewolucji, której uległo środowisko pińczowskie po śmierci Gucciego. Kobięce główki mistrz zastosował w nagrobku Stefana Batorego, pojawiają się one także na dawnym portalu kaplicy Branickich w Niepołomicach oraz epitafium Katarzyny Fogelderowej (1575?), związanym przez Fischingera z najbliższym kręgiem Santi Gucciego³³. Pas z liści nałożony na belkowanie, typowy motyw spotykany w dziełach Florentczyka, występuje również tutaj. Odnosi się jednak wrażenie, że to tylko kolejny motyw w dekoracji, której brakuje pewnego architektonicznego i geometrycznego szkieletu typowego dla rzeźbiarskich dzieł związanych z Guccim. Kartusz herbowy jest pozbawiony elegancji dzieł Włocha, choć ewidentnie nawiązuje do jego twórczości.

Płyta z płaskorzeźbą zmarłego wykonana z brązowego marmuru wykazuje lepszy poziom artystyczny od oprawy³⁴. Być może wykonano ją niezależnie,

³¹ F i s c h i n g e r, dz. cyt., s. 72.

³² Omówienie zabytku znajduje się w: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. I: *Województwo krakowskie*, z. 13: *Powiat tarnowski*, opr. J. E. Dutkiewicz, s. 15; S z c z e b a k, dz. cyt., s. 67-68.

³³ F i s c h i n g e r, dz. cyt., s. 81.

³⁴ S z c z e b a k, dz. cyt., s. 68.

w innym warsztacie. Kaspra przedstawiono w pozie sanswinowskiej. Modelunek i proporcje są poprawne.

Choć poziom omówionych zabytków jest zróżnicowany, występują wyraźne podobieństwa stylowe zdradzające artystów skupionych w środowisku pińczowskim. Zarówno w kaplicy niepołomickiej, jak i dworze w Branicach zastosowano dekorację sgraffitową, co można położyć na karb oszczędności. Jednocześnie w nagrobkach użyto kilku gatunków kamienia, co dało bogatszy efekt.

Omówione fundacje spełniły zadanie przypisane im przez zleceniodawców. Świadczą o dobrej pozycji rodu i wielkopańskich ambicjach jego członków, szczególnie Jana Branickiego. Starosta próbował naśladować działalność budowlaną wielkich fundatorów, przekładając ją na mniejszą skalę. Nie można go jednak nazwać mecenasem w ścisłym słowa znaczeniu. Kaplica niepołomska, o niewątpliwych walorach artystycznych i słaby, niedbale wykonany nagrobek Kaspra Branickiego świadczą o tym, jak dużą rolę spełniały względy pozaestetyczne. Impet inicjatyw artystycznych zdecydowanie osłabł zarówno pod względem skali, jak i jakości realizacji. Widoczna jest za to konsekwencja w wyborze środowiska artystycznego. Przywiązanie do tzw. manierizmu pińczowskiego świadczy o guście zleceniodawcy. Branicki trzymał się pińczowskiego zagłębia kamieniarskiego zapewne także ze względu na jego dostępność i stosunkowo nieduże koszty realizacji. Można postawić tezę, że awans społeczny i kariera polityczna niejako zmuszała fundatora do podejmowania inicjatyw demonstrujących jego pozycję. Jednak nie zawsze spełniały one choćby podstawowe wymogi sztuki.

THE BRANICKIS' RENAISSANCE BUILDINGS ON THE ACTIVITY OF THE PIŃCZÓW WORKSHOPS

S u m m a r y

In the second half of the sixteenth and the beginning of the seventeenth century the Branickis of the arms-bearing Gryfs belonged to the moderately rich nobility. The family social status gradually rose, as the family members held district and court offices. In this context a series of works of art were made, founded by the representatives of the family.

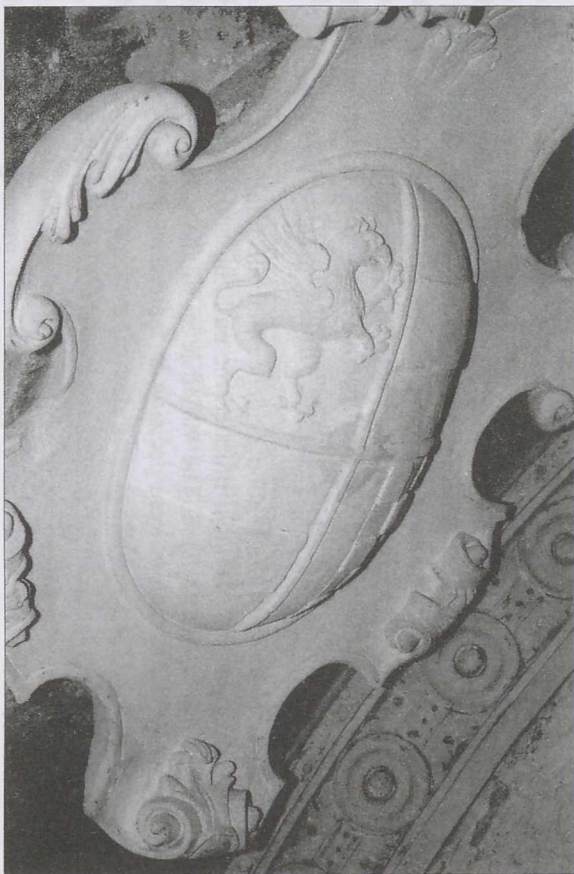
Their main initiator was Jan Branicki, the Cracow master of the hunt and starost of Niepołomice. He employed artists from the quarry in Pińczów. About 1595 he employed the workshop of Santi Gucci to build a tomb chapel for his parents. The building erected in Niepołomice was regarded to be the most splendid foundation. The mausoleum in Niepołomice was not matched by a court in Branice reconstructed by Jan in the beginning of the seventeenth century. A richly decorated mantelpiece and portal from the court were made in the same artistic circle as the chapel. Now the tomb of Kasper Branicki in Tarnów (erected between 1606 and 1611) was founded by Jan and Stanisław, brothers of the dead person. This work is poor and completed without care to details. Like all the above-mentioned works it bears the stylistic traits of the Pińczów milieu.

The foundations in question are a good evidence that the family was ambitious and its position important. Jan Branicki imitated the building activity of great founders, translating it into a smaller size. The varied level of the works of art means that often the non-aesthetic factors were decisive in their shape.

Translated by Jan Kłos

1. Grzegorz Branicki. Fragment nagrobka w kaplicy Branickich w Niepołomicach. Fot. R. Nawrocki

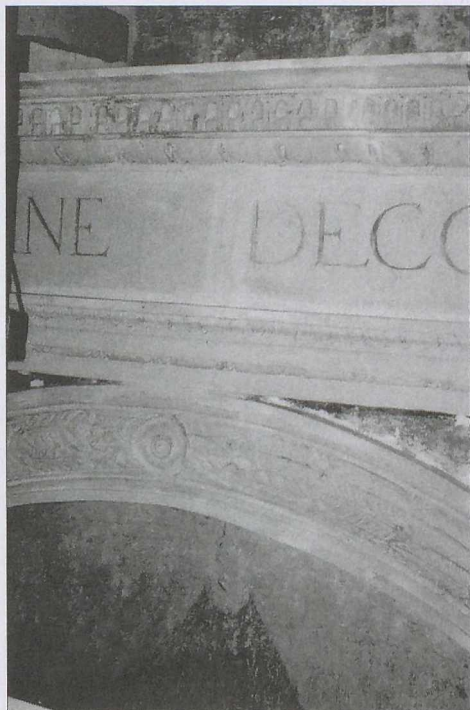
2. Kartusz herbowy. Kaplica Branickich. Fot. R. Nawrocki

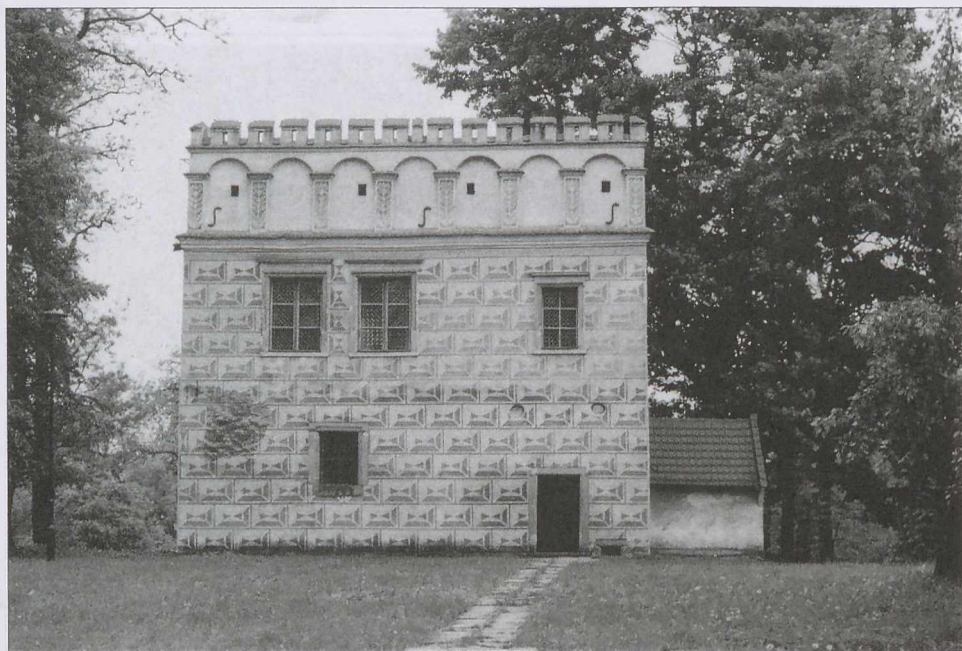
3. Kartusz herbowy. Kaplica Branickich. Fot. R. Nawrocki

4. Detal architektoniczny. Kaplica Branickich. Fot. R. Nawrocki

5. Detal architektoniczny.
Kaplica Branickich.
Fot. R. Nawrocki

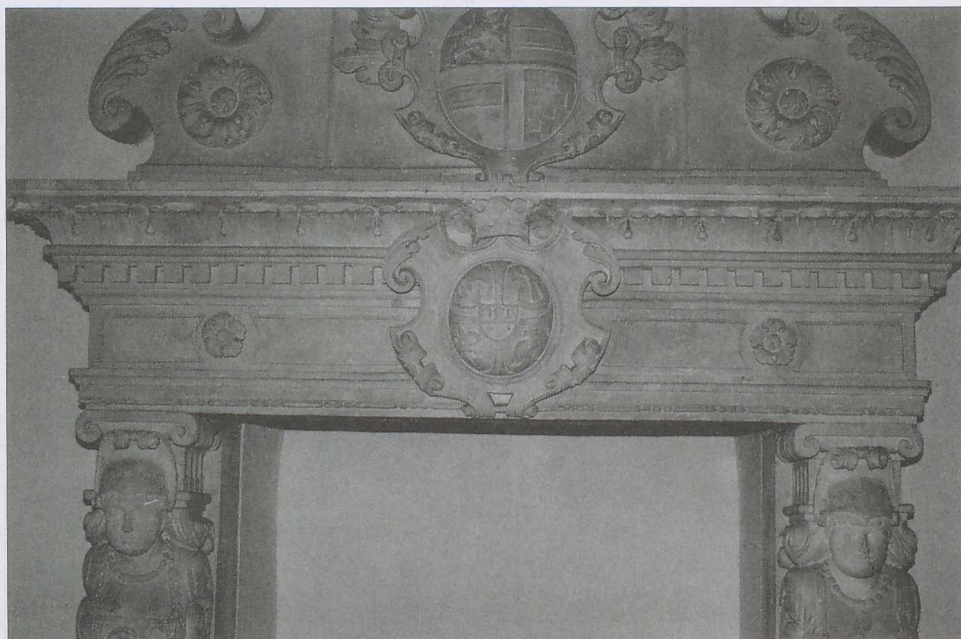
6. Dwór w Branicach. Widok od północy. Fot. R. Nawrocki

7. Kominiek. Dwór w Branicach. Fot. R. Nawrocki

8. Portal. Dwór w Branicach. Fot. R. Nawrocki

9. Fragment kominka. Dwór w Branicach. Fot. R. Nawrocki

10. Fragment portalu. Dwór w Branicach. Fot. R. Nawrocki

11. Nagrobek Kaspra Branickiego. Katedra w Tarnobrzegu. Fot. R. Nawrocki